Nida
ir šiuolaikinė Lietuva

Besikeičianti
Europos
menininkų
kolonija

Tekstai salėje

©Museumsberg Flensburg

Kelionė į Nidą

Menininkų kolonija iki Pirmojo pasaulinio karo

XIX a. viduryje menininkai visoje Europoje atrado kaimo nuošalumą kaip naujų motyvų šaltinį tapybai po atviru dangumi. Menininkų kolonijos atsirado kaip laisvos kūrybos vietos, nutolusios nuo griežtai reglamentuotų akademijų. Taip į Nidą atkeliavo ir neseniai įkurtos Karaliaučiaus dailės akademijos dailininkai. Jie savo paveiksluose vaizdavo keistas didžiųjų kopų formas, intensyvią spalvų žaismą plačiame kraštovaizdyje tarp lagūnos ir jūros, taip pat paprastą vietos gyventojų gyvenimą.

1890-ųjų vasaros mėnesiais žvejų kaimelis tapo gyvu menininkų susitikimo vieta, kurios centras buvo „Blode“ smuklė. Tarp žinomų to meto menininkų buvo Lovis Corinth ir Ernst Bischoff-Culm, kurio impresionistiniai kūriniai padarė šią vietą žinomą už regiono ribų.

Įkvėptas Bischoff-Culmo paveikslų, 1909 m. į Kuršių neriją pirmą kartą atvyko ir ekspresionistas Maxas Pechsteinas. „Brücke“ grupės narys iki 1939 m. keletą kartų grįžo į Nidą. 1913 m. jam pasekė Karlas Schmidtas-Rottluffas. Nors jų radikaliai moderni formų kalba liko išimtimi, jų viešnagės turėjo stiliaus formavimo įtaką jaunesniajai menininkų kartai. Didžioji dalis čia dirbusių menininkų liko ištikimi natūralizmui. Nepaisant visų stilių skirtumų, juos visus vienijo autentiškumo ir pirminio grožio paieškos.

Pirmasis pasaulinis karas smarkiai paveikė menininkų bendruomenę: daugelis menininkų buvo pašaukti į karo tarnybą, 1914–1915 m. laikotarpiu ji buvo laikinai okupuota Rusijos, o galiausiai nustojo priklausyti Vokietijai.

©Museumsberg Flensburg

1918–1939

Naujos priklausomybės, naujos perspektyvos

1918 m. Šiaurės Rytų Prūsija, dabar vadinama Memelio regionu, kartu su Kuršių nerija buvo atskirta nuo Vokietijos imperijos ir perduota Tautų Lygos administravimui. Nidė (Nida) ir toliau traukė lankytojus. 1919 m. Maksas Pechsteinas „su nerimu širdyje“ apsilankė čia, nes bijojo, kad šioje vietovėje nebeliks ramybės menui. 1923 m. pasikeitė politinė situacija: Lietuva, po Pirmojo pasaulinio karo tapusi nepriklausoma respublika, sukūrė faktą, užimdama Memelio regioną.

Vėlyvojo ekspresionizmo dailininkas Ernstas Mollenhaueris, nuo 1924 m. gyvenęs Nidde/Nidoje, perėmė savo uošvio Hermano Blode viešbutį ir padarė didelę įtaką vietovės kultūriniam gyvenimui. Jis pastatė atminimo paminklą mirusiems Nidde menininkams Ernstui Bischoffui-Culmui, Beppo Borschke ir poetui Waltheriui Heymannui.

Be to, menininkai iš Karaliaučiaus vasaras leisdavo ant nerijos, tarp jų – Artūras Degneris, Karlas Eulensteinas ir Eduardas Bišofas. Augant Nidės/Nidos, kaip poilsio vietos, reputacijai, ji pritraukdavo vis daugiau svečių iš kitų Vokietijos regionų. Garsiausias iš jų – Tomas Mannas, kuris 1930–1932 m. tris vasaras praleido savo namuose Nidene, kol Hitlerio atėjimas į valdžią privertė jį emigruoti.

Lietuvai priklausanti, istoriškai vokiškos kultūros įtakota Nida su savo menininkų ir intelektualų aplinka nuo 1930-ųjų iki 1939 m., kai Vokietijos Reichas aneksavo Memelio regioną, buvo „tylaus išsilaisvinimo niša“ (Helga Grebing).

Tarpukario laikotarpiu Kuršių neriją atrado ir Lietuvos menininkai, tarp jų – Antanas Žmuidzinavičius bei Petras Kalpokas su savo būsima žmona Olga Dubeneckienė-Kalpokienė. Jie priklausė jaunosios valstybės pasaulietiškai bohemai ir aktyviai prisidėjo prie Lietuvos kultūros įstaigų kūrimo. Po jų sekė daugybė kitų Lietuvos menininkų iš vaizduojamojo meno, literatūros, muzikos ir fotografijos sričių.

©Museumsberg Flensburg

Nidde – atminties vieta

Vokietijoje ilgą laiką vyravo nuomonė, kad Nidde menininkų kolonijos istorija baigėsi 1945 m. vasario mėn., kai rusai okupavo Kuršių neriją. Remiantis Ernsto Mollenhauerio dukros Majos Ehlermann-Mollenhauer duomenimis, sovietų kariuomenės įžengimo metu buvo prarasta tiek jos tėvo meninė kūryba, tiek nuo XIX a. pabaigos surinkta vertinga menininkų kolonijos paveikslų kolekcija.

Karaliaučius virto griuvėsiais. Sovietų aneksijos metu Rytų Prūsija nustojo egzistuoti, kaip ir nepriklausoma Lietuva. Memelio regionas tapo Lietuvos Tarybų Respublikos dalimi. Dauguma pabėgėlių, o vėliau ir iškeldintųjų, apsigyveno Vakarų Vokietijoje ir susibūrė į Rytų Prūsijos kraštiečių draugiją. Čia paskaitomis, leidiniais ir parodomis buvo puoselėjama atmintis apie Rytų Prūsiją.

Išgyvenę menininkai, kurie vasaros mėnesiais prieš tai buvo apsilankę Nidene, dažnai prarado didžiąją dalį savo kūrybos ir turėjo pradėti viską iš naujo. Šioje situacijoje atsirado reiškinys, unikalus Europos menininkų kolonijų kontekste: prisiminimų paveikslai. Nidos motyvai buvo perpiešti iš atminties ir naujai komponuojami Vakarų Vokietijos dirbtuvėse, tačiau be jokių motyvinių ar stilistinių naujovių. Priešingai: ilgesys po autentiškumo, kuris buvo 19 amžiaus menininkų kolonijų judėjimo varomoji jėga, susidūrus su neįveikiamu „Geležiniu uždangalu“, virto nostalgišku prarasto rojaus idealizavimu.

©Museumsberg Flensburg

Karas idilės pakraštyje:

1938 – 1945

1930-ųjų pabaigoje įtampa tarp Lietuvos ir nacių Vokietijos didėjo. 1938 m. vasario mėn. Vokietijos spaudimu Lietuvos vyriausybė buvo priversta amnestuoti nuteistą Memelio srities nacių judėjimo lyderį Ernstą Neumanną bei kitus Hitlerio šalininkus. 1938 m. spalio mėn. buvo įkurta „Memelio vokiečių kultūros sąjunga“, kurios paramilitarinė tvarkos tarnyba turėjo kelis tūkstančius narių. Nacių bauginimai buvo nukreipti prieš lietuviškai kalbančius gyventojus. Tuo pačiu metu padaugėjo antisemitinių raginimų boikotuoti ir užpuolimų. Po 1938 m. lapkričio mėn. pogromų Vokietijos Reicho teritorijoje ir Memelyje buvo užpulti žydų gyventojai, o žydų nuosavybė – sunaikinta. 1939 m. kovo mėn. Vokietijos ultimatumu Memelio regionas buvo perduotas Vokietijos Reichui, o daugybė lietuvių ir žydų gyventojų pabėgo į Lietuvos žemyninę dalį.

Nepaisant šių dramatiškų įvykių ir didėjančios karo naštos, turizmas tęsėsi. 1941 m. Nidėje užregistruota daugiau nei 400 viešbučių lovų. Čia ir toliau atvykdavo menininkai. Išlikę to laikotarpio paveikslai dažniausiai vaizduoja tradicinius peizažo motyvus, stilistiškai dominuoja natūralizmas ir modernus klasicizmas, o ekspresionistinės formos buvo laikomos „degradavusiomis“. Be to, kai kuriuose paveiksluose užfiksuotas didėjantis karinis buvimas, pavyzdžiui, į peizažą įkomponuoti uniformuoti vokiečių kareiviai.

1944 m. pabaigoje, artėjant Raudonajai armijai, prasidėjo gyventojų bėgimas ir evakuacija. Traukdamiesi vokiečių kariai Nideno/Nidos mieste susprogdino švyturį ir kitus objektus. Memelis buvo paliktas 1945 m. sausio 27 d. Paskutiniai vokiečių daliniai miestą paliko kitą dieną. Kuršių nerija vėliau buvo palaipsniui okupuota sovietų kariuomenės, o Nida – 1945 m. vasario mėn. Nedaugeliui ten likusių civilių karo pabaiga reiškė nusavinimą, smurtą, plėšimus ir išvarymą. Taip pat buvo prarasti meno kūriniai ir buvusios menininkų kolonijos liudijimai.

©Museumsberg Flensburg

Tęstinumas nepaisant lūžio:

Kuršių nerija kaip menininkų vieta po 1945 m.

Po Antrojo pasaulinio karo Memelio regionas buvo prijungtas prie Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos. Kuršių nerija neteko savo senbuvių gyventojų dėl pabėgimų, deportacijų į Sibirą ir vėlesnių išsikėlimo į Vakarus. Vėliau čia apsigyveno gyventojai iš kitų Lietuvos ir Tarybų Sąjungos dalių. Dėl pasienio režimo – Baltijos jūra žymėjo „Geležinę uždangą“ – pusiasaliui iš pradžių buvo taikomi griežti patekimo apribojimai. Vis dėlto Antano Žmuidzinavičiaus darbai, sukurti 1946 m. vasarą, rodo, kad jau netrukus po karo pabaigos ten buvo galima užsiimti menine veikla.

Po Stalino mirties 1953 m. politinės represijos buvo sušvelnintos. Tai leido nuo 1954 m. rengti vasaros ekskursijas į Nidą iš Vilniaus valstybinio dailės instituto, o nuo 1959 m. – ir iš Kauno dailės mokyklos. Varomoji jėga buvo Antanas Gudaitis, kuris jau 1930-aisiais tapė Nidos nerijoje. Kaip XIX a. Karaliaučiaus studentai sekė paskui savo profesorius, taip dabar ir Lietuvos dailės mokyklų mokiniai su savo mokytojais atvykdavo į Nidą. Be Žmuidzinavičiaus ir Gudaičio, tai buvo Rimtas Kalpokas, Leonas Katinas, Vytautas Ciplijauskas, Algirdas Petrulis ir kiti Kauno bei Vilniaus dailės institutų dėstytojai. Atsiskyręs kraštovaizdis – toli nuo sovietinės cenzūros Vilniuje ir Maskvoje – ir toliau traukė menininkus bei intelektualus.

Nuo 1960-ųjų Kuršių nerijos lietuviškoji dalis tapo visoje Tarybų Sąjungoje žinomu kurortu. Čia vėl ėmė įsikurti menininkai – vieni statėsi vasarnamius, kiti apsigyveno nuolat, pavyzdžiui, Eduardas Jonušas (nuo 1974 m.). Nuo 1970-ųjų Lietuvos rašytojų sąjunga turėjo savo nuosavybę Nidėje; nuo 1973 m. Lietuvos fotografų sąjunga čia rengė kūrybinius susitikimus. Taigi net ir sovietmečiu išliko tradicija, kad Kuršių nerija yra įkvėpimo šaltinis ir menininkų bei intelektualų susitikimo vieta.

©Museumsberg Flensburg

Nida po 1990 m.:

Menininkų kolonija Europoje

1990 m. Lietuvai atgavus nepriklausomybę, Kuršių nerija vėl tapo prieinama tarptautiniams svečiams, o turizmas ėmė sparčiai klestėti.

Pirmą kartą kaip lankytojai sugrįžo ir buvę vokiečių gyventojai bei vasarotojai, tarp jų – Maja Ehlermann-Mollenhauer ir kiti palikuonys, o kartu su jais – prisiminimai apie menininkų kolonijos ikikarinę istoriją. Daugiasluoksnė šio vietovės praeitis – vokiška, lietuviška ir sovietinė – tapo tarpvalstybinio supratimo tema. Tomo Manno kultūros centras, įsikūręs buvusiame rašytojo name, tapo pagrindine šio dialogo vieta.

Nuo 1973 m. Lietuvos fotografų sąjungos rengiami fotografijos seminarai tęsiami iki šiol pavadinimu „NIDA. Meeting Photography“ ir paverčia šią vietą viena iš svarbiausių fotografijos susitikimų vietų Baltijos šalyse. Kazimieras Mizgiris, fotografas ir gintaro kolekcionierius, nuo 1970-ųjų gyvenantis Nidoje, ilgus metus kūrė klajojančių kopų studijas, kurios padėjo formuoti kuršų nerijos įvaizdį Lietuvos fotografijoje.

Nuo 1990-ųjų sąmoningai tęsiamos Kuršių nerijos menininkų kolonijos tradicijos, rengiant tarptautines plenero dirbtuves, simpoziumus ir meno stažuotes Nidoje, Pervalkoje ir Juodkrantėje. Lemiamą impulsą suteikė Vilniaus dailės akademija: 2009–2011 m. buvusiuose 1975 m. pastatytuose sandėliuose įkurta „Nida Art Colony“ – meno, dizaino ir architektūros centras. Nuo 2011 m. čia vyksta tarptautiniai studentų seminarai, rezidencijų programos, parodos ir švietimo projektai. Čia eksponuojami darbai buvo sukurti iš dalies vietoje, iš dalies tiesiogiai susiję su šia vieta. Jie tęsia Nidos, kaip įkvėpimo šaltinio, tradiciją, atsižvelgiant į šių dienų atvirą Europą ir globalius tinklus.

©Museumsberg Flensburg